

UOT 81'28; 81'286

ELNAZ ƏLİYEVƏ*

İNGİLİS DİLİNDƏ ZOOMİM TƏRKİBLİ FRAZEOLGİZMLƏR

Frazeologizmlər dilin xalq fizionomiyası, onun orijinal vasitəsi, varlıq və zəka zənginliyidir. Onlardan istifadə insanlara öz fikirlərini dəqiq, qısa və idiomatik ifadə etmək imkanını verir. İngilis dilində zoomim tərkibli frazeologizmlər da var.

Məqalədə zoomimlərin dilin leksik bazasında mühüm yer tutması, onların ingilis və Azərbaycan dillərində söz yaradıcılığı prosesində fəal iştirak etməsi və zəngin struktur xüsusiyyətlərə malik olması məsələlərinə aydınlıq gətirilmişdir. Zoomim tərkibli frazeologizmlər, ingilis və Azərbaycan dillərində onların semantikasında oxşar və fərqli cəhətlər və zoofrazeologizmlərin tədqiqinin zəruriliyindən bəhs edir.

Açar sözlər: frazeologizmlər, zoomimlər, metaforik ifadələr, sabit söz birləşmələri, zoomimlərin semantikasi, atalar sözləri, leksik vahidlər, ədəbi dil.

Nitqin dəqiqliyi və ifadəliliyi sözlərin, ifadələrin qanunauyğun şəkildə işlədilməsindən asılıdır. Biz nitqimizi müəyyən qrammatik qaydalar əsasında qururuq. Sözlər kimi, bütövlükdə bir mənə ifadə edən sabit birləşmələr də dilimizə lüğət tərkibinin zənginləşməsində böyük rol oynayır. Bir çox hallarda müəyyən mənanı bildirmək məqsədi ilə tək bir sözdən yox, vəhdət təşkil etmiş sözlər qrupundan da istifadə olunur.

Fikrin ifadəsində nitqin bilavasitə tərkib hissəsini təşkil edən iki və ya daha artıq sözlərin birləşməsindən ibarət olub, komponentləri semantik cəhətdən parçalanmayan, quruluşca sərbəst söz birləşmələrinə və ya cümləyə oxşayan, dildə hazır şəkildə mövcud olub əənəyə görə ya bir formada, ya da qrammatik cəhətdən dəyişdirilərk işlədilən konstruksiyalara frazeologizmlər deyilir. Frazeologizmi təşkil edən sözlər onun tərəfləri, yaxud komponentləri hesab olunur. [1, 5].

Frazeologizmlərin müəyyən hissəsi zoomim tərkibli olur. Lüğət tərkibinin ən maraqlı layrından biri olan zoomim leksika özündə leksik vahidlərini müxtəlifliyi və bənzərsizliyi, qədimliyi və zənginliyi ilə fərqlənən sürünənlər, quşlar, həşəratlar, balıqlar, məməlilər, suda - quruda yaşayanlar və s. kimi leksik – semantic qrupları cəmləşdirir. Zoomim yunanca “zoom” (heyvan) və “onoma” (ad) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Öz haqiqi mənasında işlənən zooloji nomenlar “zoosemizmlər”, məcazi mənada (insanın xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq) işlənənlər isə “zoomorfizmlər” adlanır [2, 165-179].

Zoomimlər hər bir milli dilin leksik bazasında nəzərə çarpacaq yer tutur. Zoomimlər ingilis və Azərbaycan dillərində söz yaradıcılığı prosesində fəal iştirak edir və zəngin struktur xüsusiyyətlərə malikdir. Onlar dildə müxtəlif funksiyalar yerinə yetirə bilir və xüsusi semantik gücə malik olurlar (insan keyfiyyətlərinin, hərəkətlərinin, vəziyyətlərinin səciyyələndirilməsi, müracət funksiyaların yerinə yetirilməsi və s.).

N.A.Kluşinin mülahizəsinə görə, zoomimlər özlərinin haqiqi mənalarda, yəni neytral dil vahidləri kimi, bütün danışq sahələrində fəaliyyət göstərə bilir. Lakin haqiqi mənada deyil, məcazi, yəni insanların zoomorfoloji səciyyələndirilməsi zamanı isə onların kommunikativ dairədə fəaliyyəti daralır.

Nominativ leksikanın əsas vahidlərindən biri olan zoomimlər metaforik söz birləşmələrinin yaranmasında əsas mənbədir. Bütün dillərdə sayca somatik vahidlərdən sonra fauna ilə bağlı sözlər məcazi mənada işlənərk frazeologizmlərin semantik nüvəsi kimi çıxış

edir. Hər bir dilin frazeologiyasına o dildə mövcud olan atalar sözlərini, aforizmləri zənbməsəlləri, hikmətli sözləri və s. daxil edilir. Dilin frazeoloji sistemini böyük bir hissəsini zoomorfizmlərin köməyi ilə yaranan frazeologizmlər təşkil edir. Tərkibində zoomimik komponentlər olan frazeologizmlər çox məzmunlu olmaları ilə yanaşı, əcdadlarımızın keçmiş həyat tərzini, əxlaqı, dünyagörüşü və s. barədə məlumat verir. Onlar həm də ulu əcdadların sözlərini indiki nəsə çatdırmağa xidmət edir.

İngilis dili frazeoloji vahidlərinin tərkibində ən aktiv fəaliyyət göstərən metaforikləşmiş heyvan adları aşağıdakılardır: dog, horse, hird, donkey, fish, chicken, cat, ass, cock, bull və s. Çünki insanlar gündəlik həyat şərtlərinə uyğun olaraq bu heyvanları daha çox müşahidə etmiş və müəyyən tarixi inkişaf prosesində bu müşahidə dilə yol açmışdır. Bu prosesin də nəticəsində dil daşıyıcıları obrazlı-fonoloji əsasə söykənən frazeologizmləri yaratmışlar [3, 44]. İngilis və Azərbaycan dillərində hər bir zoomim üçün sabit əlamətlər toplusu müəyyən edilmişdir.

Çox vaxt bu əlamətlər müxtəlif sistemli dillərdə üst-üstə düşür:

wolf - canavar: ac, acgöz, qəzəbli, qaniçən, qəddar;

snake - ilan: murdar, iyrenc, kinli, amansız, qəddar;

fox - tülkü: hiyləgər, tamahkar, bic, yaltaq, yalançı, ikiüzlü və s.

eşşək - avam, qanmaz, küt adamı;

Bizcə, zoomimlərin üst-üstə düşən cəhətləri, müxtəlif sistemli dillərdə semantik uyğunluğu heyvanların təbiətinin, xarakterinin, zahiri görkəminin eyni olması ilə bağlıdır.

Lakin ingilis və Azərbaycan dillərində zoomimlərin semantikasında üst-üstə düşməyən cəhətlər də vardır. İngilis dilində “donuz” - göydən (yuxarıdan) gəlmiş “müqəddəs adam”, “donuz” sözü Azərbaycan dilində kobud, səliqəsiz, natəmiz, pinti adamı səciyyələndirmək üçün işlədilir. “Bayquş” sözü ingilis dilində “müdrük” adamı səciyyələndirmək üçün, Azərbaycan dilində isə “bayquş” sözü fəlakət gətirən, xaraba qoyan, uğursuz adamı xarakterizə etmək üçün işlədilir.

Uyğun gəlməyən cəhətlərin olması hər bir xalqın milli mentaliteti, adət-ənənəsi, dünya-görüşü, təfəkkür tərzini ilə bağlıdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, zoomim-komponentin frazeoloji aktivliyi - onda tək cə zəngin əsosiativ mənalarmn olması ilə deyil, bir mənanın müxtəlif variantlarda ifadə olunması ilə də əldə edilə bilər: “səfəhlik, axmaqlıq” mənası “eşşək” zoometaforizmi vasitəsilə bu cür frazeologizmlərdə ifadə olunur:

Ass in a lion's skin. = Ev buzovundan öküz olmaz.

Ass between two bundles of hay. = İki eşşəyin arpasını bölə bilinəyən axmaq.

Ass in grain. = Eşşək nə bilir zəfəran - plov nədir.

All asses wag their ears. = Bütün axmaqlar özlərini ağıllı sayırlar.

(An) Ass is beautiful to an ass and a pig. = Hər kəsin öz qarğası özünə qirgirdir. Hər kəsin balası özünə şirindir [1, 6-22];

Ass - eşşək - heyvan adı - kök komponentdir və o, digər sözlərlə birlikdə vahid frazeoloji yuva əmələ gətirir.

“Meymun” ingilis dilində “ape”, “monkey” kimi sözlərlə ifadə olunur və bu heyvana məxsus başqasını yamsılama, təqlid etmə, ağız əymə, əzilib-büzülmə və s. kimi səciyyəvi xüsusiyyətlər onun adının metafora çevrilməsinə zəmin yaradır. “Meymun” sözün həm Azərbaycan dilində, həm də ingilis dilində eyni məfhumu, eyni mənanı ifadə edir. Hər iki dildə “meymun” sözündən meymunluq etmək (to act like the ape) ifadəsi də işlədilir ki, bu da “yamsılamaq”, “təqlid etmək”, “oyun göstərmək”, “ağzını əymək” və s. kimi mənalara bildirir. Müxtəlif zoomim - komponentlər insanların ələmindəki münasibətlərin xarakterini əks etdirirlər. Heyvan adlarının əsosiativ əlaqələrinin əsas istiqamətlərindən biri insanın cins və yaş

xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Ona görə də bir çox zoonimlərin - erkək, dişi, - kimi kök (nüvə) komponentləri mövcuddur: cock (xoruz), hen (toyuq), chicken (cücə), bull (öküz, buğa), cow (inək), calf (dana, buzov), stallion (ayqır-erkək at), foal (dayça), pea-cock (erkək tovuz quşu), pea-hen (dişi tovuz quşu), lion (erkək şir), lioness (dişi şir), tiger (erkək pələng), tigress (dişi pələng) və s. [4, 34-67].

Tərkibində bu cür zookomponentlər olan frazeoloji vahidlər - insanın cins və yaşından asılı olaraq, ona sax olan keyfiyyətləri metaforik şəkildə ifadə edir:

As proud as a peacock (tovuz quşu kimi məğrur, lovğa) = Qaz kimi özünü dartmaq;

As the old cock crows, so doth the young (qoca xoruz necə banlayırsa, beçə də elə banlayır) = Böyük tökdüyünü kiçik yığar, Anası gözən ağacı balası budaq-budaq gözər, Ot kökü üstə bitər;

As weak as kitten = Pişik balası kimi zəif, köməktsiz;

The bad calf in the herd (sürüdə olan qotur buzov) = Meşə çaqqalsız olmaz; calf teeth = süd dişləri;

to be a cold fish (v) - adamayovuşmaz, ətiaci olmaq; ilan kimi soyuq olmaq;

to be a copy-cat (v) - başqalarını yamsılamaq, oyun çıxartmaq;

chicken - hearted (cücə ürəkli) = qorxaq, cəsarətsiz, ağciyər, quşürəkli;

cock of the walk = Nər dəvə = dəstəbaşı, başçı;

It is a sad house where the hen crows louder than the cock (O ev pisdir ki, orada toyuğun səsi xoruzun səmindən bərk çıxır) = Arvad rəhbərlik edəndə evdə bərkət olmaz;

Who bulls the cow must keep the calf. = Arvadı əri saxlar, pendiri dəri;

to be hen-pecked (v) - qarazaltı olmaq [5, 495-506];

Zoofrazeologizmlər dildəki sabit söz birləşmələrinin əksəriyyətini təşkil edirlər. Zoofrazeologizmlər ekspressiv-üslubi cəhətdən öz emosionallığı, obrazlılığı ilə seçilir və dildə rəngarənglik yaradır. Zoofrazeologizmlər özlərində canlıların adlandırılmasında iştirak edən xüsusiyyətləri, xalqın tarixini, adət-ənənəsini, inanclarını, inanclarını, deyimlərini qoruyub saxlayır.

İngilis dilini, habelə başqa dilləri, onların idiomatikasını dərinləndirərək öyrənmək üçün həmin dilin və ya dillərin zoofrazeologizmlərini tədqiq etmək və bilmək zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aytən Hacıyeva. İngiliscə-Azərbaycanca zoometaforizmlər lüğəti, Bakı, "Nurlan", 2004.
2. Arnold İ. V. The English word. M-L., 1966 səh. 165-179; 199.
3. А. В. Шевчик. Зоонимы русского и английского языков: отивационно-сопоставительный анализ в лингвокультурологическом аспекте.
4. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка, М., 1972. Сəh. 34-67.
5. Rosana Budny. Phraseological units with zoonyms in bilingual school dictionaries. səh. 495-506.

* Naxçıvan Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: elnazela@gmail.com

Elnaz Aliyeva

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ZOONYMS

Phraseologisms are the folk physiology of language, its original means, the richness of existence and intelligence. Their usage allows people to express their ideas accurately, concisely and expressively. In English there are also phraseologisms with zoonym. In the article it is clarified the importance of zoonyms in the lexical base of the language, their active involvement in the word-formation process in English and Azerbaijani and the problems of their rich structural peculiarities.

The article deals with the phraseological units with zoonyms, the similar and distinctive features in their semantic in the English and Azerbaijani languages and the necessity of studying zoophraseologisms.

Keywords: phraseologisms, zoonyms, metaphorical expressions, fixed word-combinations, the semantics of zoonyms, proverbs, lexical units, literary language

Элназ Алиева

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ЗООНИМАМИ

Фразеологизмы - это народная физиология языка, его оригинальные средства, богатство существования и интеллекта. Их использование позволяет людям выразить свои мысли точно, кратко и выразительно. В английском языке имеется также фразеологизмы с зоонимом.

В статье выясняется значение зоонимов в лексической основе языка, их активное участие в процессе словообразования в английском и азербайджанском языках и обосновывается проблемы их богатых структурных особенностей.

В статье рассматриваются фразеологизмы с зоонимами, сходные и отличительные особенности их семантики в английском и азербайджанском языках и необходимость изучения зоофразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизмы, зоонимы, метафорические выражения, устойчивые словосочетания, семантика зоонимов, пословицы, лексические единицы, литературный язык

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: İlk variant 01.04.2019

Son variant 24.06.2019